

УДК 376-056.14:173.5-055.52

Ілляшенко Т. Д.

**ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З
ГІПЕРАКТИВНИМ РОЗЛАДОМ І ДЕФІЦИТОМ УВАГИ**

Ілляшенко Т. Д. Формування психолого-педагогічної компетентності батьків, які виховують дитину з гіперактивним розладом і дефіцитом уваги.

У статті висвітлюється розроблена автором система підготовки батьків до корекції поведінки дітей з гіперактивним розладом і дефіцитом уваги (ГРДУ). У процесі традиційних і активних форм навчання батькам надається інформація про причини, прояви, ускладнення ГРДУ та способи корекції поведінки дитини, виробляється у батьків упевненість у можливості звести поведінку дитини з ГРДУ до прийнятних форм та забезпечити успішність її навчання і розвитку; активізується у батьків потреба знати внутрішній світ своєї дитини і брати участь у її житті; зміцнюється потреба в емоційних контактах з дитиною; коригуються деструктивні прояви ставлення батьків до дитини з ГРДУ; виробляються навички регуляції поведінки дитини на засадах поведінкової терапії.

Ключові слова: гіперактивний розлад з дефіцитом уваги (ГРДУ), батьки, які виховують дитину з ГРДУ, традиційні і активні форми навчання, психолого-педагогічна компетентність, поведінкова терапія, поведінкове керівництво, корекція поведінки.

Ильяшенко Т. Д. Формирование психолого-педагогической компетентности родителей, которые воспитывают ребенка с гиперактивным расстройством и дефицитом внимания.

В статье освещается разработанная автором система подготовки родителей к коррекции поведения детей с гиперактивным расстройством и дефицитом внимания (ГРДВ). В процессе традиционных и активных форм

обучения родителям предоставляется информация о причинах, осложнениях ГРДВ и способах коррекции поведения ребенка; вырабатывается у родителей уверенность в возможности привести поведение ребенка с ГРДВ к приемлемым формам и обеспечить успешность ее обучения и развития; активизируется у родителей потребность знать внутренний мир своего ребенка и принимать участие в его жизни; укрепляется потребность в эмоциональных контактах с ребенком; корригируются деструктивные проявления отношения родителей к ребенку с ГРДВ; вырабатываются навыки регуляции поведения ребенка на основаниях поведенческой терапии.

Ключевые слова: гиперактивное расстройство с дефицитом внимания (ГРДВ), родители, которые воспитывают ребенка с ГРДВ, традиционные и активные формы обучения, психолого-педагогическая компетентность, поведенческая терапия, поведенческое руководство, коррекция поведения.

У процесі навчання і соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами особливо важливого значення набуває використання батьківського ресурсу. У нашій країні сьогодні залучення батьків до взаємодії з командою фахівців, особливо у системі інклюзивного навчання, дедалі більше усвідомлюється як надзвичайно актуальна проблема, хоч реалізується вкрай не достатньо, зокрема, й через недостатність науково-методичного забезпечення.

У цій статті висвітлюється досвід розроблення системи підготовки батьків до корекції поведінки дітей з гіперактивним розладом і дефіцитом уваги (ГРДУ).

Цей розлад визнаний у світі як проблема номер один у сфері збереження психічного здоров'я дітей. Йому присвячується багато досліджень, насамперед у сфері медицини, що дозволило зробити суттєвий поступ у з'ясуванні його природи та способів допомоги дітям, які від нього потерпають [6]. Було встановлено, що симптоми, характерні для цього розладу, зумовлені запізнілим дозріванням лобних ділянок кори головного мозку, які «відповідають» за розвиток самоконтролю і саморегуляції – однієї із найсуттєвіших

характеристик сформованості людської поведінки. Дуже важливим здобутком стали біохімічні дослідження, які створили можливість медикаментозного впливу на розлад. У багатьох країнах медикаментозне лікування цього розладу займає значне місце. Поступово воно проникає й у вітчизняну медичну практику допомоги дітям з тяжкими формами ГРДУ. Разом з тим сучасні провідні фахівці – дитячі психіатри – наголошують, що самими тільки медикаментозними методами проблему розв'язати не можливо, і збереження психічного здоров'я дітей великою мірою є компетенцією психології і педагогіки, а не тільки психіатрії [1; 2; 3; 6].

Проблема ГРДУ у дітей досить гостро стоїть в Україні. Нещодавно проведене у Києві дослідження дитячими психіатрами О. Дзюбою і І. Марценковською [2] серед учнів загальноосвітніх шкіл виявило 12,2 % таких, що потерпають від цього розладу. Ці ж автори звертають увагу і на велику кількість ускладнень ГРДУ у вигляді опозиційно-демонстративного і асоціального розладів.

Тимчасом порушення поведінки цих дітей створює великі проблеми у процесі їх навчання і виховання. Здебільшого вони переводяться на індивідуальне навчання, отже, отримують значно менше часу на засвоєння знань та залишаються ізольованими від дитячого колективу, що дуже негативно позначається на формуванні їх особистості. Сьогодні на часі пошук способів залишити дитину з ГРДУ у дитячому колективі і тим самим сприяти її повноцінному навчанню і вихованню.

Вивчення вітчизняного досвіду надання психолого-педагогічної допомоги дітям з ГРДУ переконує, що і педагоги, і практичні психологи загальноосвітніх середніх і дошкільних навчальних закладів, і батьки не володіють достатніми знаннями про природу розладу та способи допомоги дитині, яка від нього потерпає.

Для організації допомоги дітям з названим розладом є, насамперед, необхідність усвідомлення того, що його не можна подолати якоюсь обмеженою в часі системою заходів. Недоліки самоконтролю, які лежать в

основі розладу, зазнаючи певних вікових змін у переважній більшості випадків залишаються на все життя. Тому краще, що можна зробити, – допомагати дитині організувати свою діяльність і навчати її жити з цією особливістю, отже, розуміти свої недоліки, уміти свідомо їх долати. Навчання це дається тільки тривалою працею, спрямованою на організацію діяльності дитини у закладах освіти і вдома.

Єдиним, визнаним у світовій психолого-педагогічній практиці ефективним способом допомоги дітям з названим розладом є поведінкова терапія і побудована на її засадах злагоджена взаємодія сім'ї і навчального закладу з включенням самої дитини в усвідомлення своєї проблеми та зацікавленості і віри в її подолання [1; 6].

Спрямування дитини з ГРДУ до бажаної поведінки здійснюється через підсилення її мотивації, зацікавленості близьким бажаним результатом, що дозволяє їй успішніше контролювати свої дії у його досягненні.

Світовий досвід [1; 3; 4; 6; 7; 8] розроблення програм надання допомоги дітям з ГРДУ переконує, що освіта батьків та залучення їх до свідомої і компетентної допомоги дитині є першочерговим завданням фахівців, на розв'язання якого потрібно спрямовувати усі зусилля.

Є достатньо підстав для того, щоб корекційну роботу з дітьми, які терплять від ГРДУ, починати з освіти батьків. Це дуже непросте завдання, оскільки серед батьків багато є не тільки не компетентних, але й не готових отримувати знання і вносити корективи у свою взаємодію з дитиною. І все-таки наш чималий досвід консультативної роботи з батьками переконує, що серед них досить і таких, з якими можна успішно працювати.

Підвищення батьківської компетентності щодо ГРДУ у дітей та корекція батьківсько-дитячої взаємодії повинно стати однією з програм діяльності інклюзивно-ресурсного центру, яку веде спеціально підготовлений практичний психолог. Не менш важливою є і робота практичних психологів з батьками у закладах загальної середньої та дошкільної освіти.

Далі зупинимося на розробленій нами системі підготовки батьків до корекції проявів ГРДУ у їхніх дітей. Вона являє собою ряд групових занять, у ході яких реалізуються такі завдання:

- надання батькам необхідної інформації про причини, прояви, ускладнення ГРДУ та способи корекції поведінки і навчальної діяльності дитини;
- вироблення у батьків упевненості у можливості звести поведінку дитини з ГРДУ до прийнятних форм та забезпечити успішність навчання і розвитку дитини;
- активізація у батьків потреби знати внутрішній світ своєї дитини і брати участь у її житті;
- сприяння оптимізації емоційних контактів між батьками і дитиною;
- корекція деструктивних проявів ставлення батьків до дитини з проявами ГРДУ;
- відпрацювання основних прийомів підтримання регульованої поведінки дитини.

Для навчання батьків корекції ГРДУ у дітей, на наш погляд, оптимальною є група з п'яти – десяти осіб. Менше п'яти слухачів ускладнюватиме лекційну роботу, яка потребує більшої аудиторії, а також не даватиме можливості повноцінно обговорювати дискусійні питання, отримати різні погляди на проблему. Надмірна кількість учасників навчання обмежуватиме можливості приділити увагу кожному з них та скористатися його активністю.

Заняття бажано проводити так часто, щоб протягом навчання батьки постійно були в контексті обговорюваної проблеми і водночас мали можливість якісно виконати домашні завдання.

Груповим заняттям передують підготовча робота, важливості якої не можна применшувати. Вона необхідна для з'ясування очікувань кожного з батьків та їхньої готовності брати участь у підвищенні власної психолого-педагогічної компетенції, що потребує зусиль і затрат часу.

Важливо зрозуміти труднощі батьків у взаємодії з дитиною в домашніх умовах, узгодженість чи розбіжності з позицією педагога щодо поведінки дитини та обговорити їх з батьками. Дуже важливим завданням є збереження доброзичливих стосунків педагогічних працівників з батьками та попередження виникнення конфлікту з ними, підвищення мотивації до поліпшення поведінки дитини та культивування у них віри у власні можливості на цьому шляху.

У процесі індивідуального спілкування з батьками кожної дитини з'ясовуються умови сімейного виховання: єдність вимог з боку дорослих у стосунках з дитиною, емоційний клімат у сім'ї тощо.

Для подальшої роботи з батьками, спрямованої, зокрема, і на побудову їхнього продуктивного спілкування з дитиною, під час індивідуальної зустрічі з'ясовується стиль взаємин батьків з нею. З цією метою батькам пропонується заповнити опитувальник батьківського ставлення А. Я. Варги і В. В. Століна [5, с. 328-333].

Відомо, що діти з ГРДУ своєю поведінкою, нездатністю самостійно зосереджено виконувати завдання створюють для батьків великі труднощі, які провокують до авторитарного контролю або уникання спілкування з дитиною. Така поведінка батьків поглиблює проблеми батьківсько-дитячих стосунків, виступає причиною виникнення вторинних розладів у розвитку особистості дитини і потребує корекції у ході групової роботи. Тому починаючи роботу з батьками в групі, психологові потрібно знати про особливості взаємодії з дитиною у кожній сім'ї та про проблеми, які при цьому виникають.

Виокремлені вище завдання у системі підготовки батьків до корекції поведінки дітей з ГРДУ розв'язуються у ході групових занять, у яких поєднуються традиційні і активні форми навчання: лекції, групова дискусія, рольова гра, домашні завдання.

Специфіка контингенту батьків потребує значну частину часу, особливо протягом кількох перших занять, присвятити лекціям – наданню батькам певної суми знань про природу ГРДУ, про різні його прояви, зокрема, вікові та гендерні особливості, а також про можливості і шляхи допомоги дитині.

Особливий наголос ставимо на перспективі успішного розвитку і входження в соціум дитини, якій вчасно і компетентно надавалася психолого-педагогічна допомога у сім'ї і закладі освіти.

Для лекційної роботи навчальний матеріал структуровано у трьох блоках:

- 1) причини, прояви, поширеність ГРДУ у дітей;
- 2) соціальні фактори ускладнення поведінки дитини з ГРДУ;
- 3) психолого-педагогічна допомога дітям з ГРДУ.

Такий порядок викладу матеріалу дозволяє сконцентрувати увагу батьків з одного боку, на біологічній зумовленості проявів розладу, а з другого, на залежності розвитку і життєвих перспектив дитини від соціальних факторів, тобто – від середовища, у якому вона виховується і навчається, отже, насамперед, від батьків та їхнього уміння допомогти дитині повноцінно реалізуватися. Третій блок є логічним продовженням двох попередніх і спрямований на конкретні методичні прийоми побудови психолого-педагогічної допомоги дитині на засадах поведінкової терапії.

Для кожного із виокремлених трьох блоків знань відводиться одне заняття – одна академічна година, хоча в залежності від особливостей групи батьків та на розсуд психолога у розподіл часу на лекційні заняття можуть вноситися корективи. Без такого лекційного вступу зазвичай низька компетентність батьків з означених питань унеможлиблювала б застосування активних форм навчання.

Отриманий протягом лекцій певний мінімум знань у подальшій роботі розширюється і деталізується та переводиться у площину практичного використання.

Починаючи з перших занять поряд з лекціями батьки залучаються до активних форм групової роботи. Серед них чільне місце відводиться груповій дискусії. Цей методичний прийом реалізується через обговорення колізій, пов'язаних з поведінкою дитини з ГРДУ у різних ситуаціях, які особливо тривожать батьків, а також особливості батьківських взаємин з нею.

Оптимальним є винесення кожним членом групи на обговорення реальної ситуації, у якій оповідач знаходиться, або переживає минулі події чи побоюється повторення неприємного досвіду у майбутньому. Утім дуже ймовірно, що батьки, принаймні на початку занять, будуть не готові запропонувати на обговорення свій досвід. Передбачаючи такий розвиток подій, для обговорення потрібно мати кілька життєвих історій, які завжди знайдуться в досвіді психолога. Пропонуються історії, у яких змальовано проблемні ситуації у вихованні дітей різного віку, з різними проявами ГРДУ, зокрема, з переважанням дефіциту уваги, що часто властиве дівчаткам, та позиції їхніх батьків.

Оповідання, роздруковане таким шрифтом, щоб його можна було читати на відстані, вивішується на видному місці для звернення за потребою до його змісту кожним з учасників дискусії, та прочитується вголос психологом.

Цілеспрямованості груповій дискусії надає ряд запитань, якими закінчується кожна історія, наприклад:

1) Які запитання ви хотіли б поставити мамі (татові)? 2) Чому дорослі не можуть домогтися від дитини виконання завдань? 3) Чи вважаєте ви, що обставини з поведінкою дитини справді безвихідні? 4) Чому дитина поводить себе агресивно, як можна цьому запобігти? 5) Чи знаходите ви у поведінці мамі (тата) якісь помилки? 6) Які поради мамі (татові) ви могли б дати?

У міру включення кожного члена групи у роботу предметом обговорення можуть стати різні проблемні ситуації, які з'являються у процесі виконання батьками домашніх завдань на задану тему.

Домашні завдання батьки щоразу отримують, починаючи з першого заняття. Вони сприяють актуалізації у батьків уважного ставлення до інтересів, потреб дитини, різних проявів її поведінки, а також своїх власних реакцій на них.

Домашні завдання сплановані відповідно до поставлених завдань навчальної роботи з батьками. Передбачається спостереження і фіксація таких рис дитини, які будуть значущими у подальшому відпрацюванні ряду

корекційних прийомів і слугують матеріалом для обговорення у групі і рольової гри. Виконання домашніх завдань починається із заповнення опитувальника [2, с. 36], мета якого – дати батькам змогу переконатися, наскільки вони знають свою дитину та уважні до проявів, які можуть бути ознаками ГРДУ.

Подальші домашні завдання слугують актуалізації у батьків знань, необхідних для побудови корекційної роботи з дитиною. З цією метою послідовно даються завдання:

1) пригадати і занотувати, які негативні прояви поведінки дитини є частими і створюють проблеми у закладі освіти та вдома, як батьки зазвичай на них реагують;

2) пригадати і занотувати перелік занять, спільних з батьками справ, бажаних подарунків, ласощів і т. ін., які любить дитина і які можуть стати винагородою за зразкову поведінку.

Знання про сутність ГРДУ, отримані під час лекцій, актуалізація у батьків знання про власну дитину, її потреби, інтереси та про свої взаємини з нею стане матеріалом для відпрацювання прийомів корекційної роботи з нею.

Однією з форм активного навчання батьків, яка дозволяє кожному учаснику навчання практично відпрацьовувати ті дії, які будуть використовуватися під час корекції поведінки дитини, є рольова гра. У рольовій грі батьки можуть краще усвідомити потребу у зміні стилю ставлення до своєї дитини та апробувати конструктивніші стосунки. Ця техніка може виявитися неоднаково доступною усім членам групи, оскільки вона вимагає певної розкутості, здатності демонструвати свої дії і почуття перед аудиторією, уміти висловлюватися. Полегшення входження в задану роль та її виконання настає у міру згуртованості групи, поглиблення довірливих стосунків.

Ми практикуємо рольову гру «Мама (тато) вчора і завтра», змістом якої є програвання реакцій на поведінку дитини, які не дають позитивних наслідків, та таких, які повинні сприяти упорядкуванню її поведінки і встановленню довірливих, емоційно позитивних стосунків з нею.

Техніка гри полягає в тому, що посеред кімнати ставлять два вільні стільці. Хтось із батьків, за бажанням, згоджується показати, як він зазвичай реагує на негативні прояви поведінки дитини. Це він зображає, сидячи на одному із стільців. Потім пересідає на другий і робить спробу показати, яка його поведінка була б конструктивнішою. Всі учасники групи можуть висловлювати свої міркування та давати поради. Так спільними зусиллями відпрацьовується найкращий з варіантів батьківської поведінки у проблемних обставинах. Бажано, щоб наступний виконавець ролі показував щоразу іншу ситуацію, не повторюючи попередньої.

Очевидно, що не всі члени групи згодяться «зіграти роль». Проте, якщо гра набере жвавості, вона може продовжитися на наступному занятті.

Дуже важливо залучити до активності та зміни позиції у ставленні до дитини тих батьків, які, заповнюючи опитувальник батьківського ставлення, виявили схильність до неприйняття (негативної оцінки) дитини, авторитарного контролю, надмірної опіки та інфантилізації її.

Чільне місце у системі підготовки батьків до ефективної взаємодії з дитиною займає відпрацювання прийомів поведінкового керівництва [7].

На цей час батьки повинні уже добре усвідомлювати, що, по-перше, ніякі технічні прийоми не спрацюють, якщо не буде створене середовище, яке безумовно приймає дитину. Уся поведінка батьків повинна її переконувати, що вони її люблять, не залежно від її успіхів і невдач. Тільки на тлі таких стосунків виникає у дитини потреба у позитивній оцінці, без якої не буває продуктивної взаємодії. Така оцінка є добрим важелем регуляції дитячої поведінки. Позитивні емоції, пов'язані з успішним завершенням поставленого перед дитиною завдання, особливо цінні, бо вони дозволяють закріпити досвід, навички регульованої поведінки.

По-друге, корекція поведінки дитини буде тим успішнішою, чим більше розширюватимуться її знання і коло інтересів, бо безпосередній інтерес дозволяє підтримувати мимовільну увагу, яка, на відміну від довільної уваги, у дітей з ГРДУ може бути досить стійкою.

Саме на підтримці безпосереднього інтересу побудована поведінкова терапія: бажана поведінка дитини керується створенням такої ситуації, коли у неї виникає безпосередній інтерес – стимул, який мотивує досягнення поставлених перед нею завдань.

На кількох заняттях з батьками відпрацьовуються основні принципи поведінкового керівництва.

Насамперед вони повинні засвоїти правила використання додаткових стимулів: винагороди дитині за дотримання поставленої батьками умови чи позбавлення бажаної винагороди за порушення умови. Таким чином батьки вводять, обов'язково обговорюючи з дитиною, систему винагород і штрафів.

Цей принцип поведінкової терапії базується саме на тому, що чим коротший шлях до досягнення чогось бажаного, тим легше зосередити на ньому увагу і контролювати поведінку. Додаткові стимули – це спосіб скоротити шлях до досягнення успіху і спрямувати дії дитини у потрібному напрямку.

Конкретний зміст стимулів важко передбачити для всіх випадків. Це залежить від того, що саме дуже бажане для дитини, що може принести їй особливу радість і, навпаки, позбавлення чого буде досить прикрим.

Розробка системи винагород і штрафів потребуватиме зусиль і часу. А головне, батькам доведеться дати собі звіт, чи добре знають вони свою дитину, бо потрібно буде скласти перелік усього того, що вони використовуватимуть як винагороди і штрафи. Цьому слугуватимуть наведені вище домашні завдання, які виконували батьки.

Протягом кількох занять батьки засвоюють основні правила керівництва поведінкою дитини.

1. Щоб підтримувати у дитини позитивну самооцінку і віру у свої можливості, починають із заохочень і позитивних оцінок. Штрафи вводяться пізніше і обов'язково так, щоб дитина розуміла, що до неї ставляться так само позитивно, але була порушена домовленість, і це тягне за собою певну втрату. Усі відомі сьогодні фахівці з питань корекції ГРДУ наголошують на

продуктивності заохочення, позитивної оцінки і застерігають від покарань, які принижують дитину і порушують віру у доброзичливість дорослих та ведуть до негативних наслідків.

2. На початку запровадження поведінкового керівництва перед дитиною ставляться найпростіші завдання, а винагорода після їх виконання слідує негайно. Приклад такого найпростішого акту поведінкового керівництва можна обрати із наведеного батьками переліку вчинків дитини, які потребують корекції, та імовірно приємних для неї винагород за дотримання домовленості про бажану поведінку. Найчастіше це проблеми з виконанням домашніх завдань, невиконання маминих доручень, труднощі дотримання розпорядку дня тощо.

Початок навчання поведінкового керівництва з надто простих завдань може викликати у батьків розчарування, оскільки їх непокоять значно складніші проблеми, що ставлять під питання перебування дитини в класному колективі: невиконання правил поведінки на уроці, а особливо сварки, бійки з однокласниками. Випереджаючи такі реакції, треба наголосити, що значно тяжчі порушення поведінки розвивалися поступово, на тлі ускладнення стосунків з батьками, виникнення почуття скривдженості і на цьому тлі часто агресивні і опозиційно-демонстративні вчинки. Тому і подолання цих недоліків відбуватиметься поступово.

3. Починаючи з негайної винагороди, поступово збільшують інтервал між виконанням завдання і винагородою. А щоб мотивація не знижувалась, наприклад, протягом тижня різні щоденні досягнення винагороджуються різними символами: фішками, кольоровими листівками тощо, які підсилюють мотивацію кожного кроку у наближенні до кінцевої мети.

З дітьми старшого віку можна просто замість речових символів просто вести підрахунок балів, заздалегідь визначивши, скількох балів коштує кожна винагорода.

4. Важливою умовою успішної регуляції поведінки дитини є її свідома участь у цьому процесі і позитивне сприйняття допомоги, яка їй надається.

Включення дитини у подолання своїх недоліків зближує дитину і батьків, емоційно об'єднує їх у досягненні мети.

Важливим завданням у формуванні прийомів поведінкового керівництва є підтримання у них оптимістичного ставлення до перспектив виховання і розвитку дитини з ГРДУ. Випереджаючи розчарування, протягом занять у батьків формується реалістичне сприйняття корекції поведінки дитини як тривалого і складного процесу, у якому потрібно навчитися цінувати найменші досягнення.

Після закінчення циклу навчальних занять показником їх ефективності є оптимістичний настрій батьків, який свідчить про їхню віру в успіх корекційної роботи з дитиною, а також встановлення дружніх стосунків між учасниками навчання, продовження обміну досвідом і взаємною підтримкою. Можна запропонувати періодичні зібрання з довільною частотою у міру потреби обговорити успіхи і проблеми, що виникають. Це значною мірою допомагатиме батькам долати безпорадність та страх перед невідомими перспективами розвитку дитини, що, на наше переконання, здебільшого є причиною ініціювання ними конфліктів з педагогами та іншими фахівцями.

Список використаних джерел.

1. Антшел Кевин: Психотерапия и поведенческие интервенции являются очень важными формами помощи детям с РДВГ / Кевин Антшел // Очерки детской психиатрии : учебное пособие для специалистов в области охраны психического здоровья детей / Под ред. профессоров Станислава Табачникова и Ванды Фримонт // НейроNEWS. – 2012. – С. 178-186.
2. Брызгунов И. П. Непоседливый ребенок или все о гиперактивных детях / И. П. Брызгунов, Е. В. Касатикова. – М. : Издательство Института психотерапии, 2001. – 44 с.
3. Дзюба Александр. Гиперкинетические и коморбидные психические расстройства у детей / Александр Дзюба, Инна Марценковская // Очерки детской психиатрии: учебное пособие для специалистов в области охраны

психического здоровья детей / Под ред. профессоров Станислава Табачникова и Ванды Фримонт // *НейроNEWS*. – С. 187-196.

4. Димер Джеймс. Лечение РДВГ – это не только устранение симптомов, но и повышение самооценки, формирование собственного достоинства, чувства собственного «Я» / Джеймс Димер // *Очерки детской психиатрии: учебное пособие для специалистов в области охраны психического здоровья детей / Под ред. профессоров Станислава Табачникова и Ванды Фримонт // НейроNEWS*. – 2012. – С. 169-177.

5. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании : учебное пособие / Е. И. Рогов. – М. : Владос, 1995. – 529 с.

6. Романчук Олег. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей. Практичне керівництво / Олег Романчук – Львів : Видання навчально-реабілітаційного центру «Джерело», 2008. – 324 с.

7. Романчук Олег. ГРДУ: від розуміння нейробиології до усвідомлення соціального значення проблеми / Олег Романчук // *Очерки детской психиатрии: учебное пособие для специалистов в области охраны психического здоровья детей / Под ред. профессоров Станислава Табачникова и Ванды Фримонт // НейроNEWS*. – С. 151-160.

8. Тржесоглава З. Легкая дисфункция мозга в детском возрасте / З. Тржесоглава. – М. : Медицина, 1986. – 236 с.

REFERENCES

1. Antshel Kevin: Psihoterapija i povedencheskie intervencii javljajutsja ochen' vazhnymi formami pomoshhi detjam s RDVG / Kevin Antshel // *Очерки детской психиатрии : учебное пособие для специалистов в области охраны психического здоровья детей / Под ред. профессором Станислава Табачникова и Ванды Фримонт // НейроNEWS*. – 2012. – С. 178-186.

2. Brjazgunov I. P. Neposedlivyj rebenok ili vse o giperaktivnyh detjah / I. P. Brjazgunov, E. V. Kasatikova. – М. : Izdatel'stvo Instituta psihoterapii, 2001. – 44 с.

3. Dzjuba Aleksandr. Giperkineticheskie i komorbidnye psihicheskie rasstrojstva u detej / Aleksandr Dzjuba, Inna Marcenkovskaja // *Очерки детской психиатрии:*

ucebnoe posobie dlja specialistov v oblasti ohrany psihicheskogo zdorov'ja detej / Pod red. professorov Stanislava Tabachnikova i Vandy Frimont // NejroNEWS. – S. 187-196.

4. Dimer Dzhejms. Lechenie RDVG – jeto ne tol'ko ustranenie simptomov, no i povysenie samoocenki, formirovanie sobstvennogo dostoinstva, chuvstva sobstvennogo «Ja» / Dzhejms Dimer // Oчерki detskoj psihiatrii: ucebnoe posobie dlja specialistov v oblasti ohrany psihicheskogo zdorov'ja detej / Pod red. professorov Stanislava Tabachnikova i Vandy Frimont // NejroNEWS. – 2012. – S. 169-177.

5. Rogov E. I. Nastol'naja kniga prakticheskogo psihologa v obrazovanii : ucebnoe posobie / E. I. Rogov. – M. : Vlados, 1995. – 529 s.

6. Romanchuk Oleh. Hiperaktyvnyi rozlad z defitsytom uvahy u ditei. Praktychne kerivnytstvo / Oleh Romanchuk – Lviv : Vydannia navchalno-reabilitatsiinoho tsentru «Dzherelo», 2008. – 324 s.

7. Romanchuk Oleg. GRDU: vid rozuminnja nejrobiologii do usvidomlennja social'nogo znachennja problemi / Oleg Romanchuk // Oчерki detskoj psihiatrii: ucebnoe posobie dlja specialistov v oblasti ohrany psihicheskogo zdorov'ja detej / Pod red. professorov Stanislava Tabachnikova i Vandy Frimont // NejroNEWS. – S. 151-160.

8. Trzhesoglava Z. Legkaja disfunkcija mozga v detskom vozraste / Z. Trzhesoglava. – M. : Medicina, 1986. – 236 s.